

Zəngəzur qədim Azərbaycan torpağı, ulu türk yurdudur

Qədim Azərbaycan torpaqlarında özlərinə isti yuva tapandan sonra burada havadarlarının məkrli niyyətinə alət olaraq özlərinə oyuncaq dövlət qurmuş xəyanətkar erməni toplumu Azərbaycanın yerdə qalan ərazilərini də ələ keçirmək məqsədilə yeni təcavüzkarlığa rəvac verdi. Əvvəla, Qərbi Azərbaycandakı soydaşlarımızın son nəslə də doğma torpaqlarından vəhşicəsinə qovuldu. Ardınca düşmən dairələrin hərbi-siyasi dəstəyi ilə Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal edildi.

Azərbaycan dövləti və xalqı 30 il ümummilli lider Heydər Əliyevin münaqişəni dinc yolla həll etmək xəttinə ümidlə sadıq qalsa da, düşmən xam xəyallarla, yeni ərazilər iddiası ilə 2020-ci ilin payızında yenidən hərbi güc işlətdi. İşğalçı dövlət bu dəfə Prezident İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi və məharətli sərkədəliyi altında xalqımızın dəmir yumruğuna tuş gəldi.

Bu mövzuda söhbətimizin davamında Qərbi Azərbaycan İcmasının tanınmış ziyalı yetirmələrindən olan Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, professor İsmayıl Əliyev bildirdi:

– Bəli, bu dəfə düşmən tamamilə yarıldı. Bu dəfə onun qarşısında 30 il əvvəlki birliyi pozulmuş, başsız Azərbaycan deyil, lider-xalq-ordu birliyini məhəməşəm bir gücü dayanmışdı. Azərbaycan 2020-ci ildə 44 günlük Vətən Müharibəsində şanlı qələbə qazandı. Artıq Cənubi Qafqaz regionunda tamamilə yeni vəziyyət yarandı. Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 30 ilə yaxın işğal altında olan torpaqlarımızı hərbi yolla yanaşı, apardıdığı qətiyyətli siyasi, informasiya, iqtisadi qələbələri və nailiyyətləri nəticəsində tamamilə heç bir dövlətdən kömək istəmədən azad etdi.

Başda Ali Baş Komandan İlham Əliyev olmaqla Azərbaycan əsgərinin rəşadətini və qəhrəmanlığını, xalqın Prezidentinə inamı, Ali Baş Komandanın xalqa güvənini hesabına Ermənistan Ordusu döyüş meydanında 44 gün ərzində darmadağın olundu. Ermənilər 200 ildə görmədikləri ən ağır zərbəni ilk dəfə aldılar, erməni ordusu yerlə-yeksan oldu.

Ermənistanın baş naziri Paşinyan məğlub olduqlarını etiraf edərək kapitulyasiya aktını qəbul etdi. Amma Azərbaycan xalqı 30 il ərzində erməni faşistlərinin ərazilərimizdə 927 kitabxananın, 60-dan çox məscidin, 44 məbədin, 473 tarixi abidənin, saray və muzeylərin dağıdılıb, eləcə də 40.000 muzey eksponatının qanunsuz olaraq dağıdılıb aparılmasını və iki əsr ərzində ona vurduğu mənəvi zərbəni heç vaxt yadından çıxarmayacaqdır.

Lakin düşmən dövlət sülh prosesinə əngəl törədir, havadarlarının fitnəsi ilə yeni müharibəyə hazırlaşır. Terror-mina təxribatları ilə xalqımıza zərbə vurur. Diplomatik hiylələr qurulur. Sərhəd bölgələrində, Xankəndi ətrafında hərbi gərginlik davam etdirilir, status davası aparılır.

– II Qarabağ savaşındakı məğlubiyyət bütün bunlardan əl çəkmək üçün yetərli olmalı idi. Yeni ərazi iddiaları, yenə xəyanətkar aksiyalar. Belə

olanda ermənilərə Azərbaycan torpaqlarında xain qonaqlar olduqlarını niyə ucaadan xəbər etməyəq?

– Bu vəziyyət müstəqil Azərbaycanın memarı, ümummilli lider Heydər Əliyevin dediklərini yada salır: “Bundan sonra da ələ əsərlər yaranmalıdır ki, o əsərlər Ermənistanla yerləşən həmin torpaqların Azərbaycana məxsus olmasını daim, ardıcıl surətdə sübut etsin. Biz bunu etməliyik. Biz gələcək nəsillər üçün yol açmalıyıq”. Düşmənin azğınlığı o yerə çatdı ki, Qərbi Azərbaycan İcması ilə görüşdə Prezident İlham Əliyev bütün dünyaya bəyan etdi: “Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir. Ancaq əfsuslar olsun ki, ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irisini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var, xəritələr var... İndiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. İndi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünya ictimaiyyəti də bunu bilsin”.

Mən Qərbi Azərbaycanın Zəngəzur mahalında doğulub-böyümüşəm. Cənab Prezidentin dediklərini ata-babalarımın eşidib-bilməmişəm və çox şeyi də öz göz-lərimlə görmüşəm. Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur yeddi rayondan ibarət olub. Onun dörd rayonu: Qafan, Gorus, Qarakilsə (Sisiyan), Meğri hazırda Ermənistan ərazisində, üç rayon – Zəngilan, Qubadlı, Laçın isə Azərbaycan ərazisində yerləşir. Zəngəzurun ümumi sahəsi 7 min 892 kvadratkilometr olub. 2020-ci il Vətən müharibəsində Şərqi Zəngəzurun Zəngilan, Qubadlı, Laçın rayonları işğaldan azad olundu.

Mahalın Qərbi Zəngəzur adlanan, 4 min 505,5 kvadratkilometr sahəsinə əhatə edən Qafan, Gorus, Qarakilsə (Sisiyan), Meğri rayonları isə 100 ildən artıqdır ki, erməni işğalı altındadır. 1920-ci ildə Zəngəzurdan qoparılıb daşnaklara verilən bu ərazi keçmiş Dağlıq Qarabağın ərazisində 105,5 kvadratkilometr çoxdur. 1886-cı ildə Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur qəzasındakı 326 kənddən 245-i türk-müsəlman (45,7 faiz), yalnız 81-i 1813–1828-ci illər müqavilələrindən sonra bura köçürülən erməni kəndi (24,8 faiz) olmuşdur.

– Zəngəzur sözündən ad alan zəngi tayfası bu ərazinin ən qədim əhalisi dir. Bunu kim dana bilər?

– Doğrudur, Zəngəzur adındakı “zəngi” leksik vahidi tədqiqatçılara görə, türk tayfa adıdır. Türkdilli respublikalarda

və Azərbaycanın bir çox yer adlarında bu oğuz-türk tayfasının izləri yaşayır: Zəngiçay, Zəngitəpə, Zəngərək, Zəngişanlı, Zəngənə, Zəngilan, Zəngəran, Zəngişalı, Zəngidərə çayı, Zəngibasar, Zəngilər, Zəncan, Zəngilli, Zəngi çayı və s. Mahmud Kaşğarı, Rəşidəddin, Əbdülqazi, A.Bakıxanovun əsərlərində və bir çox digər yazılı mənbələrdə 24 Oğuz tayfasından biri olan “zəngi”nin adı keçir. Zəngi tayfaları Azərbaycan Atabəylər, Səfəvilər hakimiyyətlərinin əsas sütunlarından biri olub.

Ziya Bünyadovun “Azərbaycan Atabəylər dövləti” kitabında Xəlifə ilə Mosulun çox nüfuzlu atabəyi olmuş Zəngi arasında münasibətlərdən söz açılır: “Xəlifə özünün bütün planlarının yerinə yetirilməsini Zəngiyə həvalə etdi... Xəlifənin müttəfiqləri arasında atabəy Zənginin iş-tirəki və nüfuzu nəinki müttəfiq emirlərin belə addım atmasına yol vermədi, Sultan Zəngini Farsa və onun nahiyələrinə hakim təyin etdi”.

Digər tədqiqatçıların fikrincə isə Zəngəzur sözündəki ikinci leksem ərəbcə “sur” dağ, daş, divar, qayıq yer, hasar, qala, bürç deməkdir (dilin ahənginə, asan tələffüzə görə s-z-yə çevrilib). Bu ad ərazinin relyefini düzgün səciyyələndirir – yəni zəngilərin yaşadığı dağlıq yer. Zəngəzur ərazisindəki adların da bir çoxunda sur-zur-zor ifadələri daşlaşıb qalıb. Eyni zamanda “zor” sözü Qafqaz və Anadolu türklərinin dilində çox yaxşı, böyük, gözəl mənasında da gen-bol işlənməkdədir; zor yer, zor kişi, zor adam və s. Zəngəzur sözünün sonundakı “zur” türk dilində “dərə”, “yarğan” mənasını da daşıyır.

Zəngəzurun digər bölgələri Laçın, Meğri adlarında da türk tayfalarının izi qalıb. Meğri rayonunun Nüvədi kəndindəki Qarqar yazıları öz qədimliyi, mükəmməlliyi, ümumtürk tarixi üçün əhəmiyyəti ilə “Orxon-Yenisey” abidələrindən geridə qalmırdı. Nüvədi ərazisində yerləşən tarixi Sultan-Səlmə istehkamını, o cümlədən Baba Hacı müqəddəs ziyarətgahını da tədqiqatçılar Babəkin adı ilə əlaqələndirirlər.

– Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə də Zəngəzur Azərbaycan ərazisi kimi tanındı. Lakin bolşeviklər Azərbaycanı yenidən işğal edəndən sonra Zəngəzurun qərb hissəsi ermənilərə bağışlandı.

– Mudros müqaviləsi əsasında Osmanlı qoşunları Azərbaycanı tərk

etdikdən sonra ingilislər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) tərkibində 1918–1920-ci illərdə Zəngəzur qəzası da daxil olmaqla Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl qəzaları əsasında yaradılan Qarabağ general-qubernatorluğunu tanıdılar. Amma faktik olaraq o vaxt daşnak general Andranik Zəngəzuru müsəlman türk və kürdlərdən təmizləyib, orada qubernatorluq elan etmişdi. Andranik Laçında Sultan bəy biabırçı vəziyyətdə uduzandan sonra 1922-ci ildə ABŞ-a sığınmış, 27-ci ildə ölmüş, Kaliforniya ştatının Fresno şəhərində basdırılmış, cəsədi 28-ci ildə Parisə, 2000-ci ildə isə Yerevana gətirilmişdir.

O vaxt sovet Azərbaycanının rəhbərliyində də ermənilər güclü idilər. Nəriman Nərimanovun yazdığı kimi, real idarəetmə Mirzoyanların əlində idi. Bolşevik Rusiyası Azərbaycanın sovet hökuməti ilə və tezliklə qurulması gözlənilən Ermənistan sovet hökuməti ilə ikitərəfli sazişlər hazırlayırdı. Azərbaycan sovet hökuməti bu sazişdə ərazi bütövlüyü məsələsinin təmin olunmasına da ümid bəsləyirdi. Erməni kommunistləri isə Zəngəzur, Naxçıvan və Qarabağ məsələsinin öz xeyirlərinə həllini gözləyirdilər.

Belə bir mürəkkəb şəraitdə – Birinci Dünya müharibəsindən sonra ən ağır zərbələrdən biri də Azərbaycana dəydi. Müttəfiq dövlətlər, ardınca da bolşevik Rusiyası Anadoluda itirdiklərinin əvəzini Azərbaycandan çıxaraq, qədim türk torpaqlarında yox yerdən Ermənistan adlı dövlət yaratdılar. 200 ildən artıq bir zamanda müstəqil dövlətçilik ənənələrini itirmiş, xanlıqlara parçalanmış, rusla farsın əlində oyun meydanına çevrilmiş binəva Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi bu dəfə Rusiyaya, Ermənistanla və Gürcüstana bəxşiş edildi.

– Bu qanlı işğal və deportasiya siyasəti kütləvi soyqırımı aksiyaları ilə müşayiət olunmuşdur.

– Ermənilərin xalqımıza qarşı yönəlməmiş soyqırımı və deportasiya siyasətinin ən qanlı səhifələrindən biri də 1919-cu ilin dekabr, 1920-ci ilin yanvarında yazılmışdır. Əfsuslar olsun ki, bu hadisələrdən bir əsr vaxt keçsə də, Azərbaycan xalqı bu qanlı faciələrin əsl mahiyyətindən, səbəb və nəticəsindən uzun müddət məlumatlı olmamışdır.

1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistan (İrəvanda) sovet hakimiyyətinin qurulduğu elan olunanda, hələ bölgələrdə daşnak hökuməti tam süqut etməmişdi. Zəngəzurun Ermənistanla verilməsi 1920-ci il noyabrın 30-da keçirilən Azərbaycan K(b)P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə iclasının qəbul etdiyi qərarı ilə həll olundu. Qərarla Zəngəzurun Ermənistanla verilməsi üçün Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsi 2 yerə: Qərbi Zəngəzur və Şərqi Zəngəzura bölündü. Bu birgə iclasın qəbul etdiyi “tarixi” qərara aydınlıq gətirmək üçün orada işti-raq edənlərin tərkibini də bilmək maraqlı olardı: Q.Orconikidze, Sarkis (S.Ter-Da-

nielyan), Y.Stasova, Q.Kaminski, N.Nərimanov, Ə.Qarayev, M.Hüseynov.

Bu tarixi özbaşınalıq barədə ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “XX əsrin 20-ci illərində yeni sovet hakimiyyəti təzə qurulan zaman Qafqazda respublikanın sərhədləri yaranarkən Azərbaycana qarşı ədalətsizlik edilmişdir. Azərbaycanın qədim torpaqları olan Zəngəzur mahalı və başqaları Ermənistanla verilmişdir. Bununla əlaqədar Zəngəzurun Araz çayı sahilində olan, qədim Azərbaycan torpağı olan Meğri rayonu da Ermənistanla verilmişdir. Beləliklə, böyük Azərbaycan ilə onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan arasında coğrafi nöqtəyi-nəzərdən müəyyən çətinliklər yaranmışdır”.

– Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, XVIII əsrdə Zəngəzur mahalının ərazisinin böyük hissəsi Qarabağ xanlığının, bir hissəsi isə Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının, Çar Rusiyası dövründə isə o, Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının tərkibində olubdur.

– Üstəlik, 1918–1920-ci illərdə Zəngəzur Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisi kimi Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl qəzaları ilə birlikdə Qarabağ general-qubernatorluğuna daxil idi. 1920-ci ilin 28 aprelində Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulandan sonra isə Zəngəzur Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi ayrıca inzibati bölgə – qəza olub.

Daha qədim tarixə getsək, görərik ki, Zəngəzur Cavidan, Cavanşir, Babək dövründə xürrəmilər hərəkatının, ərəblərə qarşı savaşların əsas mərkəzi, 30 ildən artıq sürən qanlı döyüşlərin məkanına çevrilmişdir. Ərəblər məhz Cənubi Azərbaycan – Naxçıvan-Biçənək – Gorus – Laçın – Bərdə istiqaməti ilə hərəket edərək o vaxt Alban, Arran adlanan Şimali Azərbaycanı zəbt ediblər. Qafqaz Albanıyasının tərkibində mövcud olmuş Sünik knyazlığı da əsasən Zəngəzurun Qarakilsə (Sisiyan) və Gorus bölgələrini əhatə edib.

Dünyanın ermənipərəst kəsimi Fransada başda, İran ayaqda olmaqla Qarabağın dağlıq hissəsində ikinci erməni dövlətinin yaradılması üçün min bir hoqqadan çıxdılar və bu gün də həmin düşmənciliyi davam etdirirlər. Görəsən, bu “haqq aşiqləri”ni son 115 ildə indi Ermənistan adlanan əzəli yurdumuzdan qovulan milyon artıq soydaşımızın, o cümlədən 1988-1993-cü illərdə Ermənistandan qovulmuş 250 mindən çox azərbaycanlının (indi 400 mindən çox) azərbaycanlıların taleyi niyə maraqlandırmır? Qoy heç maraqlandırmasın da. Biz Prezident İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, sülh axtarırları ilə, dinc yollarla, ədalət prinsipləri ilə əzəli torpaqlarımıza, nəyin bahasına olursa-olsun, qayıdacağıq.

Söhbəti hazırladı:
Tahir AYDINOĞLU,
“Xalq qəzeti”